

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

О.А. Кальниченко, В.О. Подміногін,

Н.М. Кальниченко

**ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ
ТА ДУМОК ПРО ПЕРЕКЛАД
У ТЕКСТАХ ТА КОМЕНТАРЯХ
ЧАСТИНА ДРУГА**

Пізня античність.

Перекладачі – творці писемностей

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Харків
Видавництво НУА
2013

УДК 811.111'255(075.8)

ББК 81.2Англ-7-923

К 17

*Затверджено на засіданні
на кафедрі теорії та практики перекладу
Харківського гуманітарного університету
Народної української академії.
Протокол № 10 від 23.01.2012*

Рецензенти: д-р філол. н., проф. *Л. В. Коломієць* (КНУ ім. Т. Шевченка)
д-р іст. н., проф. *К.В. Астахова* (ХГУ „НУА”)
д-р пед. н., проф. *Л. М. Черноватий* (ХНУ ім. В. Н. Каразіна)

Кальниченко О.А., Подміногін В.О., Кальниченко Н.М.

К 17 Історія перекладу та думок про переклад у текстах та коментарях. Ч.2: Пізня античність. Перекладачі – творці писемностей: навчальний посібник / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін, Кальниченко Н.М. – Х.: ХГУ «НУА», 2013. – 172 с.

Навчальний посібник є поєднанням авторської розповіді про історію перекладу за часів Пізньої античності (VII ст. н. е.), від Риму до Індії та Китаю, – та антології висловлювань про переклад у згаданий період разом з коментарями до них. Особлива увага приділяється перекладачам – творцям писемностей (Вульфїла, Месроп Маштоц, Кирило та Мефодій, Стефан Пермський).

Навчальний посібник орієнтований на студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр/спеціаліст» факультету іноземних мов та аспірантів перекладацького та філологічного напрямків. Ця книжка може бути корисна і широкому загалу, всім, хто цікавиться питаннями культурології, філології і перекладознавства.

УДК 811.111'255(075.8)

ББК 81.2Англ-7-923

© О. А. Кальниченко, В.О. Подміногін,
Н.М. Кальниченко, 2013
© Народна українська академія, 2013

ВСТУП

Переклад відігравав та відіграє ключову роль у розвитку світової культури. Історія світової культури, розглянута під кутом перекладу, демонструє постійний рух ідей та форм, а також те, що завдяки діяльності перекладачів культури засвоюють нові впливи. Простежити шляхи взаємовідносин між культурами і є метою історії перекладу. Бо хто б ми не були, і де б ми не жили, але завдяки перекладу ми є сучасниками будь-якої історичної епохи і громадянами кожної із країн.

Задля чого вивчати історію перекладацької думки?

1) Перша й найочевидніша роль історії перекладацької думки полягає в **ознайомленні новачків з перекладознавством через його історію**, адже теорія перекладу – це та ж історія перекладознавства, але очищена від виявів суб'єктивного чинника та систематизована на об'єктивних засадах, а історія перекладознавства – це персоніфікована та драматизована теорія перекладу, в якій кожне наукове поняття та теоретичне положення містить етикетку, де вказані особи, дати та конкретні обставини, пов'язані з їхньою появою в науці. Історія перекладацької думки – найкращий спосіб ґрунтовно та глибоко ознайомити неофітів з предметом перекладознавства, з ідеями щодо об'єкту його дослідження, з методами та концепціями, що складають підвалини його інструментарію. Тим більше, що студент та аспірант повинні мати серйозні знання того спадку, який надихає поточну дослідницьку діяльність. І як вказував В.І. Вернадський, «необхідно час від часу переробляти історію науки, знов історично занурюватися в минувшину, тому що завдяки розвою сучасного знання в минулому набуває вагомості одне та втрачає інше. Кожне покоління науковців шукає і знаходить в історії науки відбиття наукових течій свого часу. Рухаючись уперед, наука не лише створює нове, але й неминуче переоцінює попереднє, пережите». На підтримку цієї думки наведемо ще й слова знаного популяризатора науки Айзека Азімова: «Наука набуває реального значення, коли її розглядають не як абстрактну даність, а як наслідок діяльності усіх поколінь – і теперішнього, і тих, кого вже нема. Жодне наукове судження, жодне спостереження, жодна ідея не існують самі по собі. Всяка думка є результатом зусиль, які хтось доклав, і, доки не дізнаєтесь, хто ця людина була, в якій країні вона працювала, що вона вважала за істину, а що за хибну думку, доки не дізнаєтесь всього цього, то не зможете по-справжньому зрозуміти ту чи іншу тезу чи факт, ту чи іншу ідею».

Історія перекладу може зосереджуватися на практиці або ж на теорії. Історія практики перекладу розглядає: що перекладалося, хто перекладав, з яких мов, за яких обставин, у якому культурному та суспільно-політичному контексті. Історія теорії перекладу (тобто, історія перекладознавства) вивчає: що казали перекладачі про своє мистецтво, як в різні часи оцінювались переклади, які рекомендації робилися перекладачами, як навчали перекладу, або яким чином думки про переклад пов'язані з іншими поглядами на літературу, мистецтво того часу. Останнім часом набула поширення й думка австралійського перекладознавця Ентоні Пима стосовно того, що історія перекладу має зосереджуватися радше на перекладачах, аніж на текстах, має звертатися до соціального контексту. Історики перекладу стали потому стверджувати й те, що інші види діяльності, які, або асоціюються з перекладом (такі як редагування, друк, видання), або з перекладачами (їхньою позицією, фінансами, іншими видами професійної діяльності тощо), мають також обговорюватися при написанні історії перекладу.

2) По-друге, історичні знання з предмету мають бути невіддільною **частиною освіти науковця**, підмурком для практика-перекладознавця, аби той міг набувати знань у своїй галузі науки. Саме ці знання мають суттєво відрізнити науковця від не-науковця. Науковець має знати походження методів, які він використовує, та їхні обмеження, бо для сучасного розуміння наукової дисципліни важливим є занурення в минулість. Історія перекладознавства демонструє, що дослідження перекладу розвиваються шляхом запозичення час від часу моделей з інших дисциплін, моделей, які покликані сприяти новим способам розгляду перекладу. Першим поштовхом до сучасних досліджень з перекладу, приміром, стало використання при вивченні перекладу концепцій мовознавства. Іншими галузями знань, чиї моделі були використані, стали теорії систем, соціолінгвістика, теорія дискурсу та культурологія, соціологія. Інакше кажучи, наявність у перекладознавстві бази у вигляді історичних знань є корисною для зрілості дисципліни. Історичні знання здатні зекономити час та зусилля і можуть продемонструвати, що суворе дотримання якоїсь даної системи поглядів може привести до грубої помилки та що прийняття теорії з посиленням на авторитет може, фактично, стати гальмом на шляху розвитку дисципліни.

3) По-третє, історичні знання це – **засіб оцінки нових гіпотез**. Історіографія, яка дає науковцю можливість погляду на відстані та під новим кутом, дозволить йому відокремити істотні досягнення в межах дисципліни від недостатньо підкріплених теорій та від необґрунтованих тверджень. Знання історії дисципліни здатне утримати перекладознавця від догматичності в теорії

перекладу і сприятиме прийняттю різноманітних точок зору. Отже, історія перекладознавства – це «терапевтична дисципліна». За останні 35 років завдяки дескриптивному дослідженню перекладу накопичено велику кількість даних, які демонструють, що явища перекладу, якщо їх розглянути під кутом історії, ставлять під сумнів більшість теоретико-прескриптивних моделей перекладу, які створювалися заради навчальних інструкцій у цій царині, а часом і йдуть в розріз з ними. Адже в галузі склалася така ситуація, що викладачі не вчать якими переклади є чи були в минулому, а якими вони мають за нинішніх часів бути, відбиваючи внесок в прийняті підходи домінантних (комерційних, урядових тощо) впливів сучасної (Західної, глобальної) культури.

4) Історичні знання також здатні сприяти єдності нашої комплексної дисципліни. Сама історія перекладацької думки на тлі зростання спеціалізації перекладознавчих досліджень служить інтегруючим чинником. Як стверджував Л.Д'юльст «Історія фактично єдиний засіб, за допомогою якого перекладознавство може досягти певної міри зв'язності шляхом демонстрації того, як різні традиції думки та діяльності по суті є подібними чи взаємопов'язаними, шляхом поєднання минулого з сучасним».

Якщо оглянутися на дослідження перекладу за минулі п'ятдесят років, то підходи, що часом характеризувалися як протилежні, можуть бути розглянуті не як полярні, а як такі, що у спробі визначення перекладу доповнюють один одного, підступаючи до спільного завдання з різних боків. Так, у ранніх дослідженнях перекладу науковці зосереджувалися на мовних аспектах перекладу, вивчаючи його природу відносно мови та мовознавства. Саме тому вони розглядали мовну асиметрію та анізоморфізм (втрати та набутки при перекладі з однієї мови іншою) між мовними системами; специфіку значення, що обумовлена мовою, як чинник перекладу; характер комунікації загалом та його відношення до обмежень перекладу тощо. Аналогічним чином літературознавчі підходи до перекладу склали іншу групу спроб дати визначення перекладу, сконцентрувавшись на характеристиках, що стосуються питань художньої літератури, та на питаннях, що виникали у зв'язку з перекладом складних та великих текстів, а також їхніми інтертекстами та контекстами. Отже, в межах цього підходу досліджувалися питання: як переклади творяться та визначаються характером літератури; до яких практик перекладачі звертаються при передачі текстів різних типів, жанрів, художньої форми; як тексти співвідносяться з літературною традицією; як тексти співвідносяться із своїми контекстами. Ще одна група науковців прагнула визначити переклад, зосередившись на вивченні аспектів перекладу, пов'язаних з культурою. Незабаром стало зрозумілим, що явище перекладу неможливо

визначити лише в поняттях мови чи типу тексту, а необхідно зважати також і на культуру. Такі підходи не можна повністю відділити ні від лінгвістичного, ні від літературознавчого підходів, бо мова є центральною для розбудови всякої культури, а література, у свою чергу, вкорінена і в мову, і в культуру. Спроби продемонструвати та визначити те, як переклад включається в найширшу структуру культури та як обумовлюється нею, породили групу підходів до перекладу, що стали відомі як теорії систем (systems theory), поворот до культури (cultural turn) і, нещодавно, поворот до питань влади (power turn). Так само й найбільш «спеціалізовані» підходи до перекладу добре підходять до цієї групи, включаючи дослідження на теми «переклад та стать» (гендерні дослідження перекладу) та «переклад в постколоніальному контексті». Нерідко в деяких працях з нашої дисципліни аспект, що спрямований на визначення перекладу, загороджується приписною упаковкою результатів, що зазвичай глибинно пов'язано з педагогічною орієнтацією дослідників. Якщо ми менше будемо розглядати такі дослідницькі школи як протилежні, а більше як такі, що беруть участь у русі до істини через дискусії про природу перекладу; менше як такі, що притримуються щодо перекладу антогоністичних позицій, а більшою мірою як союзників у загальній справі у спробах визначення перекладу, тим стане легше зрозуміти історію вивчення перекладу, а також визначити місце різних сучасних наукових шкіл, що походять від цих ранніх зусиль».

5) Історичні знання ведуть, так би мовити, до стриманості» в перекладознавчій теорії: **історія перекладацької думки має служити захистом проти непомірних тверджень** з точки зору новизни, оригінальності, визначного наукового досягнення, революційного перевороту в наших (пере)відкриттях, і таким чином, вести до менш полемічного різновиду наукового дискурсу. Теоретики перекладу мають прийняти загальну справедливість часто цитованого висловлювання Гете: «Всяка розумна думка вже приходила комусь в голову, треба лише постаратися ще раз до неї прийти», адже основні факти про природу перекладу давно вже визнавалися нашими попередниками і велике завдання, що залишається, це заново відкрити їх, в нашому власному світлі розуміння речей та під кутом сьогоднішніх завдань та поглядів.

Проблеми періодизації

Якщо створення істинно сучасної теорії перекладу неможливе без попереднього створення його історії, то найкращим шляхом для цього є дослідження національних традицій розвитку перекладу та перекладацької

думки. Однією з основних проблем створення історії перекладу, як і будь-якої іншої спеціальної історії, є проблема структурування подій минулого. Багато вчених відзначають важливість періодизації для дослідження історії (наприклад, [Гринин, 2006; Жигунин, 1984; Gellner, 1988; Green, 1995]). Безсумнівно, періодизація – надзвичайно дієвий метод аналізу та упорядкування матеріалу. Однак вона має справу з виключно складними явищами, а тому неминуче перекручує та спрощує історичну дійсність. Можливо, саме з цієї причини низка дослідників недооцінює значення процедури періодизації, і часто протиставляє поняття процесу та стадії як взаємовиключні (наприклад, [Штомпка, 1996: 238]). Дійсно, усякій періодизації властиві односторонність та певні розходження з дійсністю. Однак, ці спрощення, на думку К. Ясперса [Ясперс, 1994: 52], можуть служити стрілками, які вказують на істотні моменти. Сучасна історична наука визнає факт «розмитості» хронологічних меж між стаціонарними періодами історії в рамках перехідних періодів, які ще зберігають риси попередньої епохи, але вже набувають обриси наступної. Доречно згадати слова французького історика Люсьєна Февра про те, що «кожна епоха має свій Рим, своє Відродження, своє Просвітництво». С. Баснетт [Bassnett, 1980] пише про «одну велику підступну вовчу яму: періодизацію або поділ історії літератури». Далі це своє висловлювання вона коментує наступним чином: «Практично неможливо встановити періоди з датами, бо, як вказує [Юрій] Лотман, людська культура – динамічна система. Спроби виділити етапи розвитку культури в межах шорстких часових рамок суперечать цьому динамізмові» [Bassnett, 1980: 41]. Періоди це ті сутності, які ми із задоволенням тавруємо, і без яких не можемо обійтися. Можливо, найбільш вдало висвітив штучний характер усіляких періодизацій французький історик Марк Блок: «Поняття «Середні віки», по суті, існує завдяки їхній вузькій педагогічній корисності; адже воно дозволяє нам структурувати навчальні програми і забезпечує нас єдиним ярликом для позначення наукових прийомів, розповсюдження яких далеко не чітко встановлюється в межах традиційних дат. Медієвіст вміє читати старовинні рукописи, може проаналізувати старовинну грамоту, знає старофранцузьку. Безперечно, це немало. Однак, цього недостатньо аби шляхом точного поділу на періоди створити науку, що ґрунтується на дійсності» [Bloch, 1949: 99].

На жаль, питанням періодизації практики перекладу чи перекладознавства не надається належної уваги, що призводить до значних труднощів із систематизацією накопичених фактів. Зокрема, побудова періодизації вимагає дотримання однакових критеріїв. Водночас немало періодизацій не мають чітких критеріїв, або засади еkleктичні й змінюються від етапу до етапу. Більш того, різні періодизації перекладу за останні півстоліття демонструють

відмінність точок зору та підходів. У той час як одні зосереджені на практиці перекладу, інші віддають перевагу теоретичній думці про нього. Ці періодизації дозволяють нам сконцентрувати увагу на реальних фактах перекладу або на міркуваннях навколо нього, завдяки чому ми краще можемо визначити переклад, розтлумачити і навіть проаналізувати переклади у їхньому власному контексті. Періодизація відбиває пріоритети, цінності та розуміння сил, що направлені на консервацію, і сил, що направлені на зміни.

Історичний характер перекладу перш за все помітний у послідовності різних методів у межах єдиної культури [Venuti, 2005]. У «Західно-східному дивані», точніше у примітках до цієї збірки поезій, Гете розрізняє три методи перекладу поезії, які практикувалися німецькими перекладачами в три різні періоди [Гёте, 1988]. Ці історичні відмінності базувалися на мірі відповідності перекладу іншомовному текстові. А оскільки кожен з перекладачів, згаданих Гете, вважав свій переклад точним, то з його нотаток випливало, що зміна методу перекладу відбиває зміни стандартів точності/ вірності.

У 1969 році болгарський дослідник Александр Людсканов запропонував структурувати практику перекладу, розбивши її на чотири наступні етапи [Ljudskanov, 1969]: 1) послівний переклад за часів античності; 2) смисловий переклад від I ст. н.е. до XV ст.; 3) вільний переклад з XVI по XVIII ст.; 4) адекватний переклад з XIX ст. по теперішній час (тобто на кінець 1960-х років). Ця періодизація, відбиваючи позиції лінгвістичного підходу до дослідження перекладу, ґрунтувалася на примарі інваріанта перекладу.

Джордж Штайнер, спираючись на ідеї Гете, запропонував періодизацію, яка також складалася з чотирьох етапів, проте всю практику перекладу від Цицерона до кінця XVIII ст. він відніс до одного періоду, названого «емпіричною або чисто практичною фазою», бо уявляв його як «добу первинних висловів та технічних приміток» [Steiner, 1976: 236]. Другий етап, за Дж. Штайнером, відповідає герменевтичному підходу, періоду, коли переважали теорія та міркування про те, що означає зрозуміти текст. На цій стадії тема перекладу отримує відчутний філософський присмак, а тягнеться цей етап від Фрідріха Шляйермахера (1813) до Валері Лярбо (1946). Третій етап, етап машинного перекладу та формальних методів, розпочинається у 1940-і і закінчується у 1970-і. На цей етап частково накладається четвертий, що виникає на початку 1960-их і характеризується міждисциплінарним характером.

Іншу періодизацію запропонував іспанський науковець Хуліо-Сезар Сантойо [Santoyo, 1987]: перший етап – етап виключно усного перекладу, простягається з доісторичних часів до середини III тисячоліття до н.е.; другий -

етап письмового перекладу, припадає на період від середини III тисячоліття до н.е. до часів Цицерона; третій – період, коли постають розмірковування про переклад, триває від Цицерона до кінця XVIII ст.; четвертий – період «справжніх» теоретичних міркувань на теми перекладу, починається з Александра Тайтлера (1791) та Фрідріха Шляйєрмахера (1813) і триває до 1980-их рр.

Періодизація француза Мішеля Балляра [Ballard, 1992] включає п'ять періодів: I – названий «Джерела» – від передісторії до IV ст. н.е.; II – період естафети або ретрансляції – від V ст. по XIV ст.; III – період, коли переклад сприяє відкриттю нових земель і розширює перед людством обрії – XV ст. – XVI ст.; IV – період «Les Belles infidèles» – XVII ст.; V – період «Розходження та реакцій» починається в XVII ст. і закінчується Вальтером Беньяміном (1892–1944).

Методологічною основою історії думок про переклад австралійця Гаррі Евелінга [Aveling, 2004] є розроблений французьким мислителем Мішелем Фуко підхід до історії ідей з позицій дискурсного аналізу. Адаптуючи працю Дж. Штайнера [Steiner, 1976: 248-9], Евелінг поділяє історію дискурсу про переклад на чотири періоди: 1) «традиційний» – від початку нашої ери до кінця 18 ст., що був періодом «безпосередньої зосередженості на емпіриці»; 2) період «теорії та герменевтичного пошуку», що постав з німецького романтизму десь на початку 19 ст.; 3) «модерний» період, що охопив значну частину XX ст., коли істотно домінував лінгвістичний підхід; 4) сучасний – період «перекладознавства» (Translation Studies), що охоплює часи з публікації книжки Штайнера.

Класифікуючи історію перекладознавства за напрямками, американська дослідниця С. Баснетт виділяє цілу низку таких напрямків [Bassnett, 1980]. Перш за все, ще у стародавньому Римі виявилися дві протилежні тенденції. З одного боку, розвивався «вільний перехід»: читачам був доступний грецький оригінал, і перекладач намагався створити вартий цього оригіналу твір. З другого боку, перекладачі Біблії надавали перевагу дослівності, оскільки навіть зміна одного прийменника могла б викликати звинувачення в ересі. Наступна тенденція в перекладі пов'язана з формуванням нових європейських мов. Саме тоді в перекладах з'являються численні наслідування та запозичення як засіб збагатити стиль та мову. Окремий напрямок становить «прикрашальний переклад», особливо поширений у Франції XVIII ст., коли перекладачі перебудовували по-своєму, «поліпшували» авторів, що перекладалися, згідно з вимогами «гарного смаку». З інших напрямків теорії перекладу можна згадати тенденції, які Баснетт називає «романтизмом» і «постромантизмом».

Прибічники таких концепцій (брати Шлегелі, Ф. Шляйєрмахер, Т. Карлейль, В. Морріс, В. Беньямін), підкреслюючи роль перекладів у розвитку літератури та культури народу, обстоювали збереження дивності, чужорідності мови перекладу, які свідчили про новизну, належність до іншої культури.

У спробі відтворити цілісну картину такої надзвичайно широкої царини, як погляди на переклад за часи його існування, Е. Честерман виокремлює вісім великих мемів (memes) [Chesterman, 1997: 20-49]. Термін «мем», вперше запропонований у 1970 році Р. Докінзом у науково-популярній книжці «The Selfish Gene», як аналог гена в культурі, визначається як «елемент культури, який, як вважається, передається негенетичним способом, особливо наслідуванням» (Oxford English Dictionary). Прикладами мемів, як елементів передачі культури або наслідування, можуть служити мелодії, ідеї, стиль одягу, крилаті вислови, технології гончарної справи, чи будівництва арок тощо. Меми еволюціонують, тому необхідно вивчати історію перекладу. Поширюючись, меми мутують, часом істотно, і тому історію перекладу можливо розглядати як еволюцію перекладацьких мемів: як послідовність ідей, що приходять і відходять унаслідок певних соціально-культурних причин та бажань носіїв мемів. Меми часто повторюються під різними назвами, що, звичайно, не може не впливати на їхню мутацію. Порівняйте: 1) перекладайте слово словом; 2) перекладайте близько; 3) перекладайте буквально; 4) перекладайте, орієнтуючись на джерельний текст; 5) здійснійте семантичний переклад (П. Ньюмарк); 6) здійснійте документальний переклад (Х. Норд). Жодне з цих тверджень не означає одне й те саме, але зрозуміло, що вони є проявами (мутаціями), в тій чи іншій мірі, одного і того самого мема. У різні історичні періоди спостерігаються тенденції до домінування різних перекладацьких мемів, і в кожному з них, очевидно, надається великого значення якомусь конкретному аспекту перекладу. У першому мемі – «Words» («Слова») – увага зосереджується на семантичних та лексичних питаннях, на загальноприйнятих значеннях слів. У другому мемі – «Word of God» («мемі Слова Божого») – підкреслюється вірність джерельному тексту, і на перший план виносяться питання форми, причому йдеться про те, що й граматична форма також має значення. У третьому – «Rhetoric stage» («Риторичному етапі») – першочергова вірність перекладача джерельному тексту зміщується в напрямі читача, і підкреслюється важливість плавного невимушеного стилю цільової мови. На четвертому етапі – «Logos» («Логос») – надається перевага творчості перекладача та збагаченню через переклад цільової мови, ставиться під сумнів ідеал невимушеності стилю перекладу та виносяться на передній план естетичні питання. На п'ятому – «Linguistic stage» («Лінгвістичному етапі») – приділяється увага важливості порівняльних досліджень, розглядаються

подібності та відмінності в мовних системах та відношення між системами джерельної та цільової мов. На шостому етапі – «Communication stage» («Комунікативному етапі») – згадують про наявність комунікативної події, в якій бере участь перекладач, та підкреслюються функціональні та прагматичні аспекти повідомлення. На сьомому етапі – «Target stage» («Етапі мети») – зазначаються можливості, якими користуються перекладачі (та інші учасники процесу перефразування), та підкреслюється, як переклади функціонують у своїх цільових культурах, узгоджуючись з нормами чи порушуючи їх. А восьмий етап – «Cognition stage» («Когнітивний етап») – повертає нас назад у центр усієї операції, до мозку перекладача: які рішення там приймаються і чому. При діахронічному розгляді кожен мем виступає частково як реакція на попередні комплекси мемів, а частково як реакція на інші зміни в навколишній сукупності таких поглядів. При синхронічному розгляді сліди попередніх мемів можна спостерігати і в комплексі поглядів даного періоду. Поточний мем містить сліди всіх цих комплексів, причому одні посідають більш панівне місце, ніж інші [Chesterman, 1997: 20–49].

Період пізньої Античності (з III по VII ст.), який висвітлюється в даному посібнику, бачимо прояви лише трьох перших мемів.

На спілкування між віддаленими спільнотами та культурними регіонами істотно впливають три наступні процеси: переселення народів, розширення імперій та заморська торгівля на великі відстані. Масові переселення могли породити політичні, соціальні, економічні та культурні перетворення на тих землях, куди вони здійснювалися. Так, переселення індоєвропейців, банту, германців, тюркських, словянських та монгольських племен мали велитенських вплив на народи та культурні регіони, з якими ці племена стикалися; майже, на всі куточки Східної півкулі. Тим часом, як переселення сибірських та австронезійських народів мали своїм наслідком заселення Західної півкулі та Тихоокеанського басейну. Культурний взаємовплив через переселення народів є провідною рисою пізньої Античності.

Поруч із переселенням народів створення імперій також мало істотний вплив на історичну взаємодію різних суспільств та культурних регіонів, адже розширення імперій, сприяючи торговим та дипломатичним контактам віддалених один від одного народів, також сприяло й поширенню культурних традицій.

І хоча поширеною є думка, що оскільки заморська торгівля на великі відстані велася лише предметами розкоші, з огляду на їхній малий розмір і значну вартість, то така торгівля мала обмежене значення, стосуючись тільки

невеликої кількості населення, що ці предмети виробляла чи споживала, однак насправді вона мала значно більший вплив, аніж прийнято вважати.

По-перше, ті, хто ці предмети споживав належали до найвпливовішої еліти, якій до того ж екзотичні товари слугували часто як символи статусу та влади, адже можливість демонструвати їх, користуватися ними та дарувати їх іншим, попри, здавалось би, незначну корисність цих предметів, як у випадку з черепашими панцирями чи страусиним пір'ям, але завдяки їхній рідкісності й недоступності іншим, була важливою у встановленні та підтримуванні суспільно-політичних структур. Тобто, та міра, в якій торгівля екзотичними товарами сприяла підтриманню політичної влади, перетворювала цю торгівлю на досить важливу справу, незважаючи на її економічну значимість.

По-друге, така торгівля, хай навіть і починалася вона з торгівлі коштовностями для нечисельної еліти, мала потенціал різко зрости в обсязі, залучаючи велику кількість покупців, як, скажімо, це трапилося у торгівлі між Індією та Китаєм, коли зростання буддійської спільноти в останньому породило високий попит на культові речі екзотичного походження на кшталт виробів з перлів та слонової кістки, коралових намист, ладану тощо, а також символічних предметів, які використовувалися в службі, або як прикраси для монастирів.

По-третє, заморська торгівля часом ставала настільки об'ємистою та масштабною, що підштовхувала великі території до економічного об'єднання і, таким чином, до формування економічних і соціальних структур поза межами окремих спільнот та культурних регіонів, найкращим прикладом чого може бути басейн Індійського океану, у якому велика кількість перських, а потім арабських купців вела торгівлю від Східної Африки до Індії, Південно-східної Азії та Китаю, маючи велитенські доходи не лише від продажу коштовностей, але й важких та об'ємних товарів, таких як фініки, цукор, деревина, метали, будівельні матеріали. З'єднуючи різні регіони басейну Індійського океану, торгівля заохочувала розвиток великих і складних регіональних виробництв, як то шовкові тканини в Китаї, бавовняні тканини в Індії, вирощування коней та верблюдів в Аравії тощо.

В-четверте, коли давні суспільства вели постійну заморську торгівлю, то її шляхи не тільки служили маршрутом для перевезення товарів та їхньому обміну, але й були також шляхом проникнення технологій та рослин і тварин, чому іноді сприяла й імперська експансія. Наприклад, арабські завоювання та торгівля в ісламському світі за період з VII по XII ст. розповсюдили по Східній півкулі значну кількість харчових та технічних культур (цукрова тростина, рис, нові сорти пшениці, кабачки, шпінат, апельсини, лемони, банани, дині, бавовна,

індіго, хна) наслідком чого стало зростання сільськогосподарського виробництва та населення від Китаю до Європи та Північної Африки. Хоча цими шляхами поширювалися також і смертоносні патогени, що призводило до епідемій хвороб на значній території Євразії. І нарешті, крім політичного, соціального, економічного та біологічного значення, торгівля на значні відстані впливала на культурні та релігійні зміни в досучасні часи. Коли купці вели постійну торгівлю між народами та певними регіонами, вони засновували діаспору і привозили із своєї батьківщини заради власних потреб культурних та релігійних авторитетів. Їхні культурні та релігійні традиції часом викликали зацікавленість у місцевого населення, особливо коли чужоземні купці перебували із суспільства високоорганізованого, що було здатне надавати тубільному населенню політичні, дипломатичні, військові чи економічні вигоди. В ряді примітних випадків добровільний зв'язок окремих осіб з культурними або релігійними традиціями іноземних купців сприяв початку широкомасштабних перетворень в суспільстві, завдяким яким набували поширення чужоземні культурні та релігійні цінності. Купці, скажімо, відіграли істотну роль у процесі, що призвів до становлення індуїзму та буддизму в Південно-Східній Азії, буддизму, маніхейству та християнству несторіанського штибу в Центральній Азії та ісламу в Південно-Східній Азії та Північній Африці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гете Й.В. Переводы // Гете Й.В. Западно-восточный диван. – М.: Наука, 1988. – С. 324–329.
2. Гринин Л.Е. Периодизация истории: теоретико-математический анализ // История и математика: проблемы периодизации исторических макропроцессов / Ред. Коротаев А.В., Малков С.Ю., Гринин Л.Е. М.: КомКнига /УРСС, 2006. – С. 53–79.
3. Жигунин В.Д. Типология и функции периодизации // Периодизация всемирной истории / А.С.Шофман (ред.). – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1984. – С. 5–19.
4. Зеров М.К. Нове українське письменство // Зеров М.К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2002. – С. 5–104.
5. Кацнельсон С.Д. Предисловие // История лингвистических учений. Древний мир / Ред.: А.В. Десницкая, С.Д. Кацнельсон – Л.: Наука, 1980. – С. 3–6.

6. Штомпка, П. Социология социальных изменений. – М.: Аспект-пресс, 1996.
7. Ясперс, К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994.
8. Aveling H. A Short History of Western Translation Theory // Text, 2004, Vol. 8, No 1. (<http://www.gu.edu.au/school/art/text>).
9. Ballard M. De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions. – Lille: Press Universitaires de Lille, 1992.
10. Bassnett S. Translation Studies. – London and New York: Routledge, 1980.
11. Bloch, Marc. Apologie pour l'histoire, ou Metier d'historien. – Paris: Librairie Armand Colin, 1949.
12. Cary E. La traduction dans le monde moderne.– Geneva: George & Cie, 1956.
13. Chesterman A. Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory. – Amsterdam: John Benjamins, 1997.
14. Even-Zohar I. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem // Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies, eds. James S Holmes, José Lambert, Raymond van den Broeck. –Leuven: Acco, 1978. – P. 117–127.
15. Gellner E. Plough, Book and Sword: The Structure of Human History. – London: Collins Harvill, 1988.
16. Green, W.A. Periodizing World History // History and Theory, 1995, Vol. 34, No. 2. P. 99–111.
17. Lefevere A. Mother Courage's Cucumbers: Text, System, and Refraction in a Theory of Literature // Modern Language Studies, 1982, Vol. 12, # 4. – P. 3–20.
18. Ljudskanov, Alexandre. Traduction humaine, traduction mecanique // Documents de linguistique quantitative, 1969, # 2.
19. Santoyo, Julio-Cesar. Teoria y Critica de la traduccion: Antologia. – Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autonoma de Barcelona, 1987.
20. Steiner, George. After Babel: Aspects of Language and Translation. – New York and London: Oxford University Press, 1975.
21. Venuti L. Translation, History, Narrative // Meta, Vol. 50, # 3, 2005. – P. 800–816.
22. Woodsworth J. History of Translation // Routledge Encyclopedia of Translation Studies.– London and New York: Routledge, 1997. – P. 100–105.